

betrokken. Naar eigen zeggen weerhield een gebrek aan bronnenmateriaal hem daarvan. Als pleister op de wonde worden in het slothoofdstuk enkele bladzijden aan de *rank and file* gewijd. Deze vormde een apart segmentje in de samenleving, een 'morele gemeenschap', met een eigen stijl, mentaliteit en moraal. Een 'zuil' dus, zij het een bijzonder dunne: de partij telde in 1930 1.100 leden. In die periode stemde zo'n twee procent van de kiezers op de CPN.

Als uitsmijter gaat Voerman na in hoeverre tijdens de jaren twintig het stalinisme zich in de CPN begint af te tekenen. Hij gebruikt daarbij de beschrijving die Ger Harmsen gaf van het Nederlandse stalinisme ten tijde van de Koude Oorlog: identificatie met de Sovjet-Unie, de felle bestrijding van de sociaal-democratie, dogmatisering, anti-intellectualisme, 'arbeiderisme' en het hanteren van nogal ruwe omgangsvormen. Al deze elementen doken gedurende de jaren twintig al in de partij op, maar één essentieel — door Harmsen overigens niet genoemd — element liet nog op zich wachten: de stalinistische leider. Die diende zich pas tegen het einde van de jaren dertig aan in de persoon van Paul de Groot.

Heeft Voerman een goed boek geschreven? Ja. Het presenteert een gedetailleerd relaas op basis van nog niet eerder geraadpleegd archiefmateriaal, het biedt hier en daar nieuwe inzichten en het is helder geschreven. En het geeft inzicht. Enerzijds in de werking van een extreem centralistisch gestuurde internationale organisatie als de Komintern, anderzijds in de manieren waarop deze op lokaal niveau haar beslag kreeg. Dat er nog wel wat te wensen overblijft — zoals een analyse van de lagere kaders, of een systematische vergelijking met andere landen — doet daar niets aan af.

Henk Wals

E. Brems, H. Brems, D. de Geest, ed., *Van hooger leven tot De Vlag. Literatuuroppvattingen in Vlaanderen (1920-1940)* (Leuven: Peeters, Paul van Ostaijen-instituut, 1999, 241 blz., ISBN 90 429 0782 7).

Deze bundel biedt een geslaagde illustratie van de voordelen van een functionalistische literatuurbenadering: een invalshoek die literatuur en het literaire leven ziet als een systeem en die vooral aandacht heeft voor het literair-kritische vertoog of discours. De theoretische grondslagen van het onderzoek zijn eerder al geformuleerd door Dirk de Geest in zijn *Literatuur als systeem, literatuur als vertoog. Bouwstenen voor een functionalistische benadering van literaire verschijnselen* (Leuven: Peeters, 1996). In zijn 'Ten geleide' tot de bundel geeft co-redacteur De Geest de centrale vragen aan van het onderzoek: het zijn vragen naar de functie van literatuur en literatuuroppvattingen. Concreter: 'Hoe wordt literatuur gedefinieerd ten opzichte van andere (cultuur)uitingen? Welke functies worden specifiek aan literaire teksten toegekend? Welke criteria worden gehanteerd en gepropageerd om dergelijke teksten op hun waarde te beoordelen? Wat is uiteindelijk in dit verband de functionele inbreng van tijdschriften en groeperingen, allerlei programmaverklaringen, en de literaire kritiek?' Hier wordt dus gepleit voor een vorm van literaire geschiedschrijving die niet uitgaat van analyses van afzonderlijke literaire teksten maar wel van een analyse van metateksten in algemeen-culturele tijdschriften. De aanzet, in de praktijk, van dergelijk onderzoek werd al gegeven in het proefschrift van Lut Missinne, *Kunst en leven, een wankel evenwicht. Ethiek en esthetiek. Proza opvattingen in Vlaamse tijdschriften en weekbladen tijdens het Interbellum (1927-1940)*, gepubliceerd in 1994 (Leuven, Amersfoort: Acco). Lut Missinne is gelukkig en zeer terecht ook in deze bundel als auteur aanwezig: haar bijdrage over het tijdschrift *Forum* (1931-1935) demonstreert impliciet en evident de nieuwe accenten die worden gelegd in de functionalistische benadering. De

'diepere' analyse van de opvattingen en discussies die het literair debat hebben bepaald maken een nuancering nodig van de 'traditionele literatuurgeschiedenis'. In dit geval gaat het om een bijsturing van de 'officiële versie' dat *Forum* gestrand zou zijn op een onverzoenlijke tegenstelling tussen katholieken en niet-katholieken, 'een tegenstelling die grosso modo samenviel met de scheidingslijn tussen noord en zuid.' Schetst men de geschiedenis van *Forum* (en de daaraan inherente mislukking van de noord-zuid-samenwerking) tegen de bijzonder complexe achtergrond van het literaire leven, inclusief de voorgeschiedenis, dan wordt duidelijk dat het programma rond de impact van de persoonlijkheid (de 'vent' achter het werk) weliswaar gelijklopend leek, maar toch diepe gevoeligheden van sociale aard en literaire traditie verborg. Zo betekende (en betekent) het begrip volk (in de Vlaamse versie: gemeenschap) iets anders in Nederland dan in Vlaanderen: Vlaamse auteurs deelden de afkeer van de massa of collectiviteit niet omdat de literatuur nog verankerd zat in de negentiende-eeuwse sociale en Vlaamse Beweging; aan de Nederlandse redacteurs is de relevantie van het Vlaamse debat rond de positie van de kunst tegenover de kerk voorbijgegaan enz.

Veel van de bijdragen in deze bundel dienen zich aan als specifieke aanvullingen bij de studie van Missinne of als invullingen van opengebleven onderzoeksgebieden. Zo werden de zeer belangrijke, maar nog steeds niet systematisch noch volledig onderzochte kritische teksten van Gerard Walschap in het tijdschrift *Hooger Leven* onder de loep genomen door Elke Brems (zij bestudeert het soort discours en trekt daaruit conclusies over de poëtische opvattingen) en vraagt Ilse Coppieters aandacht voor de literatuurkritiek in het liberale blad *De Vlaamse Gids*. Een vergelijking van de recensies in *De Vlaamse Gids* met die in (het eerder wel bestudeerde) *Dietsche Warande* en *Belfort* laat zien dat het blad wel degelijk een eigen, specifiek profiel had.

Het functionalistische onderzoek levert nog andere vormen van nuancering op: in een uitvoerige bijdrage van Patrick Peeters wordt ingegaan op de paradoxen van de 'traditionele' literatuurgeschiedschrijving die, wat de jaren dertig betreft, de controversen tussen ethisch en esthetisch heeft verheven tot een structurerende oppositie binnen het literaire systeem: ook hier blijkt correctie nodig te zijn. In de bijdrage van Marcel de Smedt wordt dan weer duidelijk dat het onderzoek van het literaire systeem ook voor de tekstgenetische studie (in dit geval van *Kaas* en *Tsjip* van Willem Elsschot) relevante resultaten oplevert.

De behoefte aan nuancering vanuit het 'systemisch denken' heeft uiteraard ook betrekking op de geografische grenzen van de literatuur: in dit kader past niet alleen onderzoek naar de receptie van Duitse literatuur in het tijdschrift *Nieuw Vlaanderen* (1934-1939) maar ook een analyse van de verschillen in de opvattingen van de Duitse en de Vlaamse medewerkers aan het gelijknamige blad van de Duits- Vlaamse Arbeidsgemeenschap (*De Vlag*). Overigens opent de bundel met het meest voor de hand liggende systeemonderzoek over de grens tussen Nederland en Vlaanderen heen. De toonaangevende bijdragen in dit verband, van de hand van Hugo Brems en van de jonge onderzoekers Joris Janssens en Arno Kuipers, verwerken de resultaten van een VNC-project.

Deze bundel is belangwekkend zowel door zijn theoretische grondslagen als door zijn overtuigende praktische toepassingen daarvan.

Anne Marie Musschoot

G. Groeneveld, *Zwaard van de geest. Het bruine boek in Nederland 1921-1945* (Nijmegen: Vantilt, 2001, 429 blz., ISBN 90 75697 51 1).

In zijn *Zwaard van de geest* volgt Gerard Groeneveld de opkomst en ondergang van het zogenaamde bruine boek in Nederland. Na een zeer beknopte inleiding over de propagandistische waarde die zowel door de fascistten in Mussolini's Italië als door de nationaal-socialisten in Hitler-Duitsland aan het geschreven woord werd gehecht, richt de auteur zich op de verspreiding en receptie van fascistische en nationaal-socialistische geschriften in vooroorlogs en bezet Nederland. Aan de wens om het papieren spoor van het fascisme en nationaal-socialisme terug te volgen, voegt de auteur een vraag toe die als leidraad voor zijn studie zou moeten dienen: 'wat was de functie van het boek binnen het Nederlandse fascisme en nationaal-socialisme?' Deze vraag wijst erop dat hij zijn inventariserende, organisatorische geschiedschrijving over het boekenbedrijf wil combineren met een meer beschouwende ideeëngeschiedenis. Dat is een ambitieuze onderneming, waarin hij niet overtuigend is geslaagd. Dat komt omdat de auteur onvoldoende inzicht geeft in de mate waarin nationaal-socialistische ideeën in conflict kwamen met of juist aansluiting konden vinden bij de bestaande onvrede met de democratie en gangbare opvattingen over een Germaanse oorsprong van het Nederlandse volk.

In zijn inleiding verwijst Groeneveld naar buitenlandse studies, zoals *Entrepreneurs of ideology* (1981) van Gary D. Stark, *Literaturpolitik im Dritten Reich* (1993) van Jan-Pieter Barbian en Pascal Fouché's *L'Édition Française sous l'Occupation 1940-1944* (1987) die laten zien welke substantiële rol het boek heeft gespeeld binnen de geschiedenis van het nationaal-socialisme in zowel Duitsland als het bezette Frankrijk. Door zich in die traditie te plaatsen — zonder overigens in het vervolg van zijn studie op de genoemde studies terug te komen — maakt de auteur duidelijk dat ook hij wil nagaan op welke wijze en met hoeveel succes er voor en tijdens de bezetting gewerkt werd aan een voedingsbodem voor het nationaal-socialistische gedachtegoed. Verspreid door de tekst vindt de lezer de nodige aanzetten daartoe, maar een uitwerking daarvan blijft achterwege. Dat wordt mede in de hand gewerkt door de ongelukkige compositie van het boek. Hoezeer Groeneveld heeft geworsteld met de relatie tussen de informatie over de organisatie van het boekenbedrijf en het gedachtegoed waarvoor het een instrument moest zijn, blijkt bijvoorbeeld uit de plaats die het hoofdstuk over 'Boekpropaganda: lezen voor het nieuwe Europa' heeft gekregen. Dit hoofdstuk verschijnt pas aan het eind van het boek, terwijl het met het oog op zijn vraagstelling al veel eerder aan de orde had moeten en kunnen komen.

Ook blijft de cruciale periode tussen de beide wereldoorlogen relatief onderbelicht. Groeneveld begint zijn hoofdstuk over het bruine boek in vooroorlogs Nederland met het van anti-democratische en antisemitische noties doordesemde schotschrift *De teekenen des tijds* (1921) van de Leidse hoogleraar G. J. P. J. Bolland. 'Bolland stierfin 1923, maar zijn geest stond aan de wieg van een ideologie die de komende decennia onuitwisbaar haar stempel zou drukken op de Nederlandse samenleving,' stelt de auteur met veel aplomb. Daar blijft het bij, om aan het eind van hetzelfde hoofdstuk te concluderen dat het bruine boek (en de daarin verwoorde wereldvisie) voor mei 1940 niet in staat was uit te groeien tot 'een volwaardig segment van de Nederlandse boekenbranche,' noch 'een doorbraak' kon bewerkstelligen naar bredere lagen van de Nederlandse bevolking. Binnen dit hoofdstuk over het Interbellum is veel aandacht voor de Duitse publicatie en ontvangst van Hitlers *Mein Kampf*, evenals de Nederlandse vertaling en receptie daarvan. Maar over de functie van deze 'bruine bijbel' binnen de Nederlandse verhoudingen kan de auteur — naast de hoge oplagecijfers — niet meer dan een paar relativerende opmerkingen maken over Nederlandse lezers die slechts de titel kenden en Mussert die er prat op ging dat hij het boek nooit had gelezen. Op die manier blijft de relatie tussen